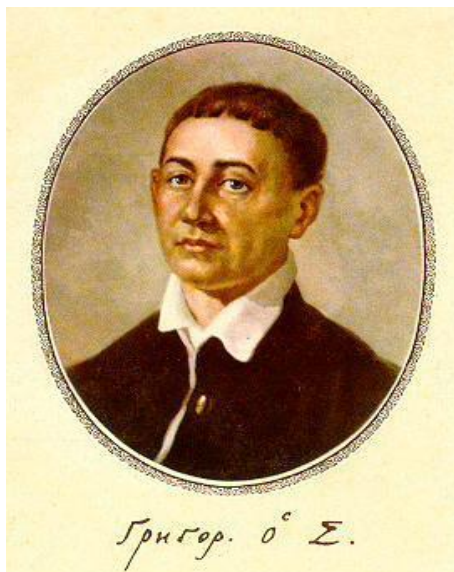

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур

**Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність
(до 300-річчя від дня народження)**

Збірник наукових статей

Одеса
2022

УДК 821.161.2.09

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Боева Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Коваленко О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної мов Одеського державного аграрного університету

Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність (до 300-річчя від дня народження) : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 218 с.

© Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2022

поширення серед селян заробітчанства у великих містах, таких, як Ростов, Харків, Херсон та інші. Іноземні міста згадуються у розповідях про подорожі (Баден, Париж, Рим), розширюючи просторові межі творів, надаючи їм масштабності, реалістичності. З огляду на цензуру, для уникнення порівняння з певним конкретним містом у контекст вводяться також криптоніми (*місто П.*, *місто N.*).

Найбільше увага автора до топонімів відчувається у назвах сіл. Серед них є як реально існуючі комоніми (село Бірки), так і вигадані. Добираючи топоніми для своїх творів, Панас Мирний не відступає від загальних законів творення цих власних назв, що є дуже важливим для реалістичних творів.

Таким чином, топонімічна лексика творів Панаса Мирного є образотворчою, індивідуалізуючою, оцінною, психологічно вмотивованою, інформативною та асоціативною. Переважно це сільський реальний ономастикон, у якому і контекстуальні номінації уяскравлюють персонажів, надаючи їм реальної достовірності та максимальної виразності.

Література

1. Мирний Панас. Твори : в 2-х т. Київ : Дніпро, 1985. Т.1. 552 с.
2. Мирний Панас. Твори: В 3-х т. Київ : Дніпро, 1976. Т.3. 512 с.
3. Мирний Панас. Твори : в 3-х т. Київ : Дніпро, 1977. Т. 2. 335 с.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 368 с.
5. Фененко М.В. Топоніміка України у творчості Тараса Шевченка. Київ : Радянська школа, 1965. 128 с.
6. Черторизька Т.К. Літературні антропоніми в творах Т.Г.Шевченка. Мовознавство. 1989. №2. С.30-35.

УДК 82-32(477)

*Зореслава Кічук,
магістрант
історико-філологічного факультету*

**НАЦІОСОФСЬКА ПАРАДИГМА «УКРАЇНСЬКЕ/ЄВРОПЕЙСЬКЕ» ЯК
ФОРМА АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ
О. ЗАБУЖКО «ДИРИГЕНТ ОСТАННЬОЇ СВІЧКИ»**

Постановка проблеми. О. Забужко – яскрава представниця генерації вісімдесятників, яка увійшла в літературу манерою подачі художнього матеріалу. Філософічність, психологізм, інтертекстуальність – те, що яскраво характеризує її твори [1, с. 173]. Її творчість є надзвичайно багатогранною. Незвичність та нешаблонність лексики, художні засоби, вільне поводження із стильовими нормами збагачують мовний феномен майстрині слова.

В історично переламний період євроінтеграції проблема націософської парадигми «українське/європейське» у ліриці сучасної поетеси О. Забужко є особливо актуальною. Адже вектор літературознавчого осмислення авторської свідомості митця крізь призму нових парадигм художнього мислення, форм і структур творчості є найбільш ефективним у справі герменевтичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавстві активно ведуться пошуки різних форм виявлення авторської свідомості в жіночих текстах як у творчості представниць попередніх епох, так і постмодерністської доби. У працях В. Агеєвої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, С. Павличко роль жіночих постатей розглянуто в руслі гендерної проблематики. Одне із чільних місць посідає тут творча особистість Оксани Забужко. Її художній дискурс досліджено Т. Грачовою, О. Карабльовою, Т. Кислою, Л. Масенко, О. Пашник, Т. Тебешевською-Качак, у статтях яких осмислюється феміністична проблематика, мотивно-образна система, урбаністична парадигма та ін.

Проблемі форм авторської свідомості не було присвячено окремого ґрунтового дослідження.

Мета нашої статті – дослідити естетичну й націософську парадигму європейськості в контексті авторської свідомості української сучасної письменниці Оксани Забужко на матеріалі лірики збірки «Диригент останньої свічки».

Виклад основного матеріалу. Доба постмодернізму завжди чітко оприявнює екзистенційну складову письменницької аксіології, презентована мотивами абсурду життя, упередженого ставлення до цивілізації, страху «кінця» світу, духовності, моралі, самотності, страждань і т. д. Можемо говорити про екзистенцію авторської свідомості в контексті естетико-світоглядної парадигми лірики О. Забужко. Більшість поетичних зразків імплементують саме цей спектр мотивної системи. На думку письменниці, прогрес є лише ілюзією, що переконує, ніби мистецтво й естетика мають свою межу. У своїх віршах авторка намагається осмислити причини трагічності людського буття.

Поезія О. Забужко – це маніфест філософського заглиблення у людське буття, де неабияку роль відіграють архетипи національного свідомого. У ліричних творах поетеси яскраво проявляється осмислення людського існування, а також розкриття людських емоцій. Саме ця тема розкривається у збірці «Диригент останньої свічки». Наприклад:

А день – на те він день, щоб – був і зник

У вечір, прілий, як торішне листя...

Це ж тільки лютий – завтра буде сніг.

Це тільки лютий.

Тільки передвістя... [3, с. 34].

У поезії О. Забужко модератором авторської свідомості є лірична героїня, яка презентує авторські світоглядні пріоритети, громадянську позицію, морально-етичні та естетичні цінності, експлікуючи тип нової культурної героїні - постколоніальний тип українки-європейки. Сутнісний

вияв цього типу маркерований подоланням провінційного тавра рідної культури. В одному з інтерв'ю О. Забужко стверджувала, що такий її стан зумовлений закритістю (українська культура не представлена у світі й сама заблокована від нього) та консервативністю (заикленість на етнічній складовій) [4, с. 177]. Ця позиція мисткині є актуальною на віки.

Інтегрованість ліричної героїні лірики О. Забужко у європейський культурний вектор акумулюється, в першу чергу, через поетичну топографію. Так, у збірці «Диригент останньої свічки» у поезії «Молитва кінця часів» героїня перебуває то в реаліях, то в екзистенційних рефлексіях. В умовах нищення національної свідомості письменниці генерації 80-тих не могли повністю ігнорувати історіософську проблематику та соціальний підтекст. Цим й пояснюється тяжіння поетеси до зображення історії рідного народу крізь призму політичних, культурних, ідеологічних зламів у його долі [5, с. 79].

Негативний урбаністичний портрет створює О. Забужко й у «Диптиху 2008 року», де образ міста порівняно з «юрбою босхівських пик» [2, с. 100]. Інтертекстуальні паралелі з відомим нідерландським живописцем, із його егоїстичними, епатажними, напівбожевільними персонажами передвіщає соціо-психотип людини новітньої доби. Це ті самі «засклені очі, [3, с. 54] викинуті руки, [3, с. 59] стиснуті кулаки» [3, с. 63], які охочі до хліба й видовищ. Вони, пасивні, зацьковані черговим «центуріоном», а тепер сп'янілі від ковтка свободи, шукають собі нового «пастуха». Образ міста нагадує сіру знеособлену масу, для якої червоне світло прожектора стає спусковим механізмом, і вона, несвідома своїх вчинків, закидує камінням Месію, Спасителя душ.

В образі Києва О. Забужко поєднала, як есхатологічні, так і сакральні мотиви, що часто проходять антитезою в рядках її віршів. Для неї це передусім місто священне, із багатовіковою історико-культурною спадщиною, що іменами своїх героїв, діячів залишило по собі відбиток у європейських скрижалях. На думку поетеси, не дати спаплюжити образ

Києва як столиці європейської країни можна лише вшануванням історичної пам'яті, збереженням його імені для майбутніх поколінь:

Я кричу вам усім, мов морзянкою б'ю по стіні:

Напишіть, о прошу, напишіть [3, с. 105]

Це своє найпрекрасніше в світі,

Мов губи, закушене місто,

У густому столітті відлите, як у бурштині! [3, с. 17].

Колоритне поєднання різногалузевих елементів (азбука Морзе – янтар), використання жіночих маркерів (закушені губи) витончено синтезовані у феміністичному дискурсі О. Забужко. Цей образ замисленої, прекрасної та водночас незахищеної жінки, із яким порівнюється Київ, демонструє читачу момент ніжності, щирої любові, схилення перед об'єктом обожнювання. Відвертість, із якою авторка звертається до читача, створює ефект глибинної почуттєвості її поезії. Тут наявне і природне для жінки материнське начало, із його мудрістю, проникливістю, що, сполучаючись зі світоглядними переконаннями ліричної героїні, презентує її як сильну особистість, що має виважений погляд на світ, сформовану власну позицію.

Як зазначає О. Забужко в автобіографії, їй, що «зростала в чомусь вельми подібному до в'язниці з полегшеним режимом» [4, с. 19] радянському Києві, із раннього віку були очевидні справжні й ефемерні цінності суспільства. Життєвий досвід, якого набувала авторка з п'ятирічного віку, заклав в її характері дві риси: повагу до національної історії, культурної спадщини та неприйняття будь-якого соціального тиску на людину. І хоча «своїм «шістдесятництвом» [вона] чесно відхорувала в дитинстві» [4, с. 11], це не зупинило письменницю в подальших спробах позбавитися нальоту «радянськості», переосмисливши «набутки» тоталітарної епохи.

Проникнення ліричної героїні О. Забужко в європейську культуру увиразнюється й лінгвістично. Хоча, як зауважував Л. Ушкалов, українська мова, як прозора захисна куля, як Архімедові кола, охороняє духовне «Я»

поетеси [7, с. 16], вона користується в поезіях і російською, і польською, й італійською, й англійською – переважно з метою відтворення культурного колориту. Так, англійська ряхтить у віршах, написаних під впливом перебування в США, у яких, наприклад, розгортаються картини американського світу («Молитва кінця часів»). Російські фрази часто мають саркастично-дражливий тон, як-от у «Зворотній адресі, або Поємі проводу» - «...лізе п'яний хлоп, хлоп / (шо ти лезеш, ти жлоб)»).

Домінантою художнього мислення письменниці є концентрація індивідуального в національному, загальнолюдському, реалізована в тексті як симбіоз авто(психо)біографічного та історичного / історіософського. При цьому її лірична героїня не зациклена на національній історії (хоча не байдужа до її фактів та їхніх наслідків).

У низці її поезій поштовхом до рефлексії є події світової історії, наприклад, вбивства ерцгерцога Фердинанда, Дж. Кеннеді, розщеплення атома Резерфордом («Пророцтва Нострадамуса»), афганська війна («Самогубче дерево»), сталінський та гітлерівський терор – упритул до розп'яття Христа, які спричинили загальнолюдські трагедії, змушуючи героїню вірша розпачливо реагувати на циклічність, а значить, закономірність історичних поразок –

Історіє, суко,

ти знову хапаєш мене за горло... [3, с. 136].

У назві поезії «Королівство повалених статуй» прихована метафора європейської цивілізації, яка поступово стирається з людської пам'яті:

Десь там щит Дон-Кіхота,

Десь кинуто плащ Казанови,

Десь намет, де Хмельницький гостив європейських послів...

В Королівстві Повалених Статуй відлунює мова

Із іще не прочахлих –

А вже не розучених слів... [3, с. 152].

У цьому переліку культурних та історичних артефактів - в одному рядку європейське та українське. Розвиває метаідею українсько-європейської «однорідності» мотив повернення нашою культурою утраченої «шляхетності» європейського кшталту [6, с. 45].

Тип ліричної героїні О. Забужко відрізняє її інтелектуальність. Літературний дискурс в її поезії – в активній позиції. Його домінантна функція – розширення поля доступного життєвого досвіду. Зрозуміло, що поетеса не обмежується набутком української літератури (Т. Шевченко, П. Тичина, Леся Українка та ін.), до якої однак інтертекстуально апелює. «Онтологію» ліричної героїні поетеси визначає і шар світової літератури. Не вдаючись тут докладно до зарубіжного літературного інтертексту, виділимо античний, ренесансний, шекспірівський, екзистенціалістський дискурси в її творчості, актуальні, непевне, тому, що фіксують епохальні зсуви в розвитку європейської цивілізації.

Увага до античності підсилена, на нашу думку, науковими інтересами письменниці, сфокусованими зокрема на драматургії Лесі Українки, масив якої присвячений давньогрецькій культурі. Рушієм звернення до античності в О. Забужко є ідея духовної суверенності: вона ключова в поезії «Новий закон Архімеда» (її концептуальність підтверджує обрання назви поезії як заголовкової для збірки), де героїня словами грецького вченого-філософа «не руш моїх кіл» утверджує незалежність власного душевного життя від «мужчин, імперій, часу», яка тільки й уможлиблює дві найперші етичні цінності – свободу і любов:

Як завтра наш світ упаде, мов Содом і Гоморра,

То власне тому, що над міру винищував кіл! [3, с. 98].

Античний дискурс оприявнений і в її поезії «Клітемнестра», у якій розгортається фемінна інтерпретація конфлікту Есхілової драми «Агамемнон» (поляриність чоловічого та жіночого акцентована навіть у назвах творів). Героїня цієї поезії – цариця, сповнена почуттям власної гідності, що не дозволяє їй ставати на один з щабель з іншими військовими

трофеями чоловіка («...але скотолозство - / змагать Клітемнестру, і лань, і Кассандру, і Трою, й Мікени!»), а також огидою і ненавистю до бруду і крові, що їх несе на собі її чоловік, а також до свого жіночого єства, яке підспудно боготворить силу. В епіцентрі поезії – звільнення з патріархальних устоїв, з тенет власної хіті і страху – у «світ без Агамемнона» та утвердження власної першості – «все перевершу, на що ти досі спромігся: / я засную нове царство» [3, с. 126].

У фемінному ключі прочитуються й поезії О. Забужко «Монолог Офелії» та «Офелія і «мишоловка», що, як і низка її творів подібного змісту, формують шекспірівський дискурс у її ліриці. Обертаючи об'єкт сублимації Гамлетової неповноцінності (за версією Шекспіра) – Офелію – на самоцінного суб'єкта, О. Забужко акцентує «театральність» конфлікту, відштовхуючись, напевне, від відомої фрази англійського класика – «Весь світ – театр».

Висновки. Презентуючи в ліриці новий тип культурної героїні європейської ідентифікації, Оксана Забужко висуває альтернативу патріархальній традиції, актуалізуючи інтелектуальність, самодостатність, самоцінність, світоглядну самостійність жінки, підкреслюючи розімкнення її інтересів поза межі традиційного жіночого (родинного, інтимного) в історичне, соціальне, культурно-мистецьке життя нації та світу, асоціюючи жіночий досвід не лише з материнською, подружньою, господарською практикою, а передусім – і з ментально-чуттєвим осягненням буття. Україна і Європа (Америка) для поетеси – єдиний буттєвий простір, що не структурується як «свій – чужий», або «знайомий – незнайомий». Радше, іноземні реалії подаються крізь призму суб'єктної української свідомості героїні, формуючи художню модель «Україна у світі» або навіть «світ в Україні». Така модель художнього простору є затребуваною в ситуації пошуку вітчизняною культурою шляхів презентації на зарубіжних теренах, способів «самоствердження» в пострадянському просторі.

О. Забужко у своїй ліриці вибудовує художній світ на засадах української ментальності, використовує факти національної та світової історії, але її творча інтенція масштабна, спрямована на досягнення закономірностей історичного поступу народів, глибин людської екзистенції, що виводить її лірику за вузьконаціональні або гендерні рамки, вклинюючи в європейський (світовий) літературний дискурс.

Література

1. Грачова Т. Феномен поетичного мислення О. Забужко у контексті постмодерного літературного простору. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, культури та спорту України, Держ. вищ. навч. закл. «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2017. Вип. 16. С. 84–86.
2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2013. 344 с.
3. Забужко О. Диригент останньої свічки : поезії. Київ : Рад. письменник, 1990. 144 с.
4. Інтерв'ю з О. Забужко. *Жінка як текст* : Е. Андієвська, С. Павличко, О. Забужко; *фрагменти творчості і контексти* / Упор. Л. Таран. Київ : Факт, 2002. С. 190–198.
5. Карабльова О. Сексуальність як вияв самотності у прозі Оксани Забужко. *Слово і Час*. 2015. № 7. С. 76–83.
6. Тебешевська-Качак Т. Автобіографізм як принцип нарації та характеротворення у прозі О. Забужко. *Слово і Час*. 2004. № 2. С. 39–47.
7. Ушкалов Л. Дзеркала Оксани Забужко. URL : <http://www.bookland.com/download/8/83/83278/sample.pdf>. (дата звернення : 10.09.2022)